CARTEA VECHE ROMÂNEASCĂ DIN COLECȚIA BIBLIOTECII JUDEȚENE BIHOR

de

CONSTANTIN MĂLINAȘ

În prezent această colecție cuprinde 123 de exemplare de carte veche românească dintre anii 1643—1830, continuînd fondul aparținător în perioada interbelică Bibliotecii municipiului Oradea și care a fost dezmembrat și parțial distrus în cei patru ani de ocupație hortystă, respectiv a fost dislocat și dispersat în contextul organizării după război a fostului fond de stat al cărții. Reconstituirea integrală a fondului de tipărituri vechi românești, ce au existat la această bibliotecă rămîne deocamdată o problemă deschisă ipotezelor, întemeiată totuși pe faptul că despre valoarea cultural-istorică și patrimonială a acestuia mărturisesc unele date documentare, sau unele exemplare de carte cu sigle și însemnări bihorene, care sînt scoase la iveală în ultimul timp de cercetarea vastă, inițiată sub auspiciile Legii pentru Patrimoniul Cultural Național, în toate bibliotecile din țară.

Înțelegînd importanța acestei colecții pentru a aduce un element important la identitatea de sine a românilor bihoreni în ansamblul dezvoltării cultural-istorice unitare a lor cu frații din celelalte provincii, factorii județeni de partid și de stat au sprijinit conducerea Bibliotecii regionale Crișana ca, încă din 1963, să treacă la inventarierea și examinarea fondurilor de publicații, provenite de la fosta bibliotecă municipală.

În urma acestei acțiuni de mare răspundere și complexitate, care a durat 5 ani, s-a format și organizat la biblioteca din Oradea un fond de carte documentară de peste 100 000 unități de inventar, dintre care patru incunabule, 216 cărți tipărite pînă la 1700, carte din secolele XVIII—XIX în limba română, latină, maghiară, germană, franceză, ebraică, multă presă, numeroase almanahuri și calendare, carte și presă bihoreană, carte românească interbelică, toate în ansamblul lor asigurînd continuitatea colecțiilor anterioare ale bibliotecii și reflectînd sursele și procesul

https://biblioteca-digitala.ro

de constituire al lor[1]. În cursul inventarierii publicaţiilor aglomerate neorganizat în depozitele din fericire uscate, de la demisol, prima carte românească veche depistată, şi înregistrată la data de 27 aprilie 1963 a fost un exemplar din *Lessiconul de la Buda*, 1825, operă filologică de vîrf a Şcolii ardelene, la a cărei redactare colectivă cărturarii orădeni şi-au adus o binecunoscută contribuţie. Exemplarul, bine păstrat, cu legătură roşie, este semnat de episcopul Mihail Pavel, deci provine din fosta bibliotecă diecezană din Oradea, în localul căreia se află biblioteca judeţeană din anul 1952. Această carte, cît şi altele cu însemnări de proprietate şi sigle, găsite ulterior, atestă continuitatea în fondul Bibliotecii judeţene şi a unei părţi din cărţile fostei biblioteci diecezane din Oradea, care este în mai multe locuri consemnată de *Bibliografia românească veche* prin exemplarele de carte veche românească ce le avea. Facem această precizare deoarece este important pentru o nouă ediţie a monumentalei lucrări bibliografice să se poată face şi consemnarea schimbării de depozit, acolo unde este vorba de acelaşi exemplar, care în timp şi-a schimbat locul de păstrare.

Inventarierea tuturor cărţilor adunate în clădire în anii cincizeci, unde, pe lîngă cele două surse principale menţionate, se mai aflau şi alte cărţi din biblioteci mai mici, de instituţii, sau personale, din punct de vedere al subiectului abordat a dus la faptul că la data de 15 iulie 1969 a fost înregistrată cea de a cincizecea carte românească veche. Prin urmare, acesta este elementul de păstrare şi continuitate a vechilor colecţii, mult mai bogate, de carte veche românească, la care cu timpul cercetarea va putea depista şi adăuga cărţi duse de la Oradea în colecţii din ţară, în special la Cluj-Napoca şi Bucureşti.

Pe plan local dezvoltarea colecţiei s-a făcut după 1969 prin depistări în teren, donaţii şi achiziţii, zona Bihorului dovedind o densitate de excepţie a manuscriselor şi cărţii vechi româneşti. Pînă la 1978 se obţin, astfel, trei manuscrise vechi de la începutul secolului al XVIII-lea, provenind de pe valea Crişului Negru, şi alte zece cărţi vechi româneşti[2].

Intensificarea preocupării programatice pentru dezvoltarea colecţiei, căutarea cu perseverenţă a cărţii în teren, ca şi în propriile fonduri, prea puţin cunoscute, face ca în anii 1978—1983 practic colecţia să se dubleze, ajungînd la 5 cărţi din secolul al XVII-lea, 60 din secolul al XVIII-lea şi 58 din secolul al XIX-lea, pînă la 1830. Iată o recoltă de adîncă semnificaţie patriotică, ale cărei date se cer puse în circulaţie, pentru a fi asimilate de cercetarea istoriografică de sinteză, de sociolo-

[1] Ioan Lenghel, *Biblioteca publică din Oradea*, în *Contribuţii culturale bihorene*, Oradea, 1974, p. 377—389; Idem, *Incunabulele Bibliotecii judeţene Oradea*, în *Crisia*, 1975, p. 137—144.

[2] Constantin Mălinaş, *Manuscrise vechi româneşti din Bihor*, în *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Naţional*, vol. 2, Bucureşti, 1983, p. 154—165.

https://biblioteca-digitala.ro

gia culturii[3]. Drept urmare, după mai multe studii parțiale asupra fondului, am întocmit catalogul analitic al acestuia, luînd în considerare experiența cataloagelor de colecție, elaborate pînă acum și a marilor cataloage naționale[4]. În cele ce urmează prezentăm fondul, după criterii specifice în metodologia acestor lucrări.

Cele cinci cărți din secolul al XVII-lea fac parte din prima linie a civilizației cărții la români. Astfel avem două exemplare din *Carte românească de învățătură a lui Varlaam,* Iași, 1643, carte adresată textual întregului neam românesc, și care a împînzit și Bihorul, unde s-au găsit pînă acum 22 de exemplare.

Dacă aplicăm indicele de reprezentare, calculat de M. Breazu și R. Bănățeanu ca raport între cartea păstrată din secolul al XVII-lea și cartea distrusă, indice obținut pe baza analizei da calculator a datelor din evidența centrală de patrimoniu în comparație cu factorii de distrugere, rezultă că numai din cartea lui Varlaam au putut circula în Bihor peste 120 de exemplare (indicele de păstrare în acest caz este de 18%)[5]. La acestea se adaugă numeroase copii manuscrise, precum și zecile de exemplare ale *Chiriacodromionului* de la Bălgrad, 1699, care, în fond retipărește cazaniile duminicale ale lui Varlaam, contribuind identic cu acestea la răspîndirea unei limbi românești unitare și expresive, la descoperirea și dezvoltarea conștiinței de sine a românilor, ca unitate și entitate etno-lingvistică.

Cele două exemplare din cartea lui Varlaam, incomplete și uzate de o folosință îndelungată, au particularități de circulație, însemnări de proprietate și lectură din Moldova, zona Turda și a Vașcăului, unul are pagini manuscrise și desene de mînă, care le conferă un plus de viață, înobilîndu-le și îmbogățindu-le mărturia pe care o depun în posteritate asupra rolului ce l-au avut în comunitățile românești din Bihor.

Din *Noul Testament de la Bălgrad,* 1648, ni s-a păstrat o filă ce atestă un exemplar cîndva întreg. Textele sînt din Apocalipsul lui Ioan[6].

De o valoare patrimonială cu totul ieșită din comun este exemplarul din *Îndreptarea legii,* Tîrgoviște, 1652, deoarece zecile de însemnări

---

[3] Constantin Mălinaș, *Valori patrimoniale deosebite în colecția de carte veche românească a Bibliotecii județene din Oradea,* vol. 1, Rîmnicul-Vîlcea, 1980, p. 313—318; Idem, *Circulația cărții vechi românești de la Govora, Tîrgoviște și Rîmnic în Bihor,* în *Valachica,* Rîmnicul-Vîlcea, 1978—1979, p. 49—64; Idem, *Un exemplar al Supplexului la Oradea* în *Crișana,* Oradea, 1981, nr. 10 637, p. 2; Idem, *Cărțile Școlii ardelene în colecții din Oradea,* în *Biblioteca și cercetarea,* Cluj-Napoca, 1981, p. 37—63; Idem, *Completări la dicționarul calendarelor și almanahurilor românești,* în *Biblioteca și cercetarea,* Cluj-Napoca, 1982, p 278—283

[4] Constantin Mălinaș, *Considerații pe marginea unor cataloage de carte veche românească,* în *Crisia,* 1980, p. 679—688.

[5] Monica Breazu, Rodica Bănățeanu, *Considerații preliminare privind fondul național de carte veche românească din secolul al XVII-lea,* în *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național,* vol. 1, Rîmnicul-Vîlcea, 1980, p. 405—408.

[6] Florian Dudaș, *Carte veche românească în Bihor sec. XVI—XVII. Catalog,* Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1977, p. 28—29, 41—44, 84, 99—103.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Pagină din *Îndreptarea Legii*, 1652, cu însemnare de lectură de diaclu Iancu din Vaşcău, la 1773.

pe care le prezintă arată că a fost folosit ca îndreptar de lege românească în satele din bazinul superior al Crişului Negru într-un interval de peste 200 de ani, pînă la jumătatea secolului trecut. Concluzii asemănătoare cu ale noastre a stabilit şi dr. Ioana Cristache-Panait pe baza unor exemplare găsite pe valea Mureşului. Se poate da acum un răspuns documentat rezervei pe care unii istorici au avut-o faţă de acest prim cod tipărit de drept canonic şi civil, în sensul că, din cauza limbii lui greoaie, ar fi căzut repede în desuetudine. Cele 117 exemplare păstrate, majoritatea în Transilvania, probează contrariul, că la românii transilvăneni, inclusiv la cei bihoreni, legea românească a avut o viaţă lungă, fiind folosită în sate în cauze morale şi private, evident dacă erau interne fără partener străin[7]. Prelungita valabilitate a *Îndreptării legii* se explică şi prin faptul că ea consacra obiceiul locului pentru atenuarea sancţiunilor, ceea ce crea cadrul pentru a se continua vechea judecată sătească, în care se reflecta nu o instituţie seniorială străină, ci vechea datină a juzilor şi voievozilor locali. Există şi o recunoaştere indirectă a faptului că autorităţile habsburgice au admis neoficial utilizarea *Îndreptării legii* în Transilvania. După ocuparea Olteniei, ei au recunoscut prin decret imperial pentru această provincie Codul lui Matei Basarab şi au cerut lui Petru Dobra, procuror aulic general pentru Transilvania, să o traducă în latină, ceea ce acesta şi face sub titlul: *Regula legis voluntatae divini accomodata*. Acest manuscris, din 1722, ca şi o copie a lui din 1734 au fost semnalate de N. Densuşianu la 1880, uitate, şi recent analizate de Eva Mârza[8]. Iată cum însemnările de pe exemplarul din fondul nostru al *Îndreptării legii* anticipă şi se verifică în atît de scrupuloase dezvoltări ale documentelor. Este încă un

[7] Constantin Mălinaş, *Însemnări patrimoniale pe Îndreptarea legii*, în *Biblioteca*, Bucureşti, 1980, nr. 3, p. 38—39; *Îndreptarea legii, 1652*, Ediţie de Andrei Rădulescu şi colectiv, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 21—23.

[8] Nic. Densuşianu, *Cercetări istorice în arhivele şi bibliotecele Ungariei şi ale Transilvaniei. Raportu înaintatu Academiei Române*, Bucureşti, 1880, p. 9, Titlul com-

https://biblioteca-digitala.ro

caz care confirmă compatibilitatea cu adevărul a însemnărilor manuscrise de scriptori pe filele vechilor cărți românești, utilitatea tratării lor ca surse primare, pentru a înțelege„*istoria prin cei mici*“, cum spunea N. Iorga. Intensa circulație a exemplarului nostru din sat în sat timp de două secole, pe o arie cu raza de cîteva zeci de kilometri la izvoarele Crișului Negru, despre care spun însemnările, multiplicată statistic prin o circulație comparabilă și un efect de conștiință comparabil al celorlalte exemplare, păstrate, sau a celor risipite prin vreme, ne dau temei să putem vedea în întreg spațiul românesc elemente ale unei unități juridice a românilor, care a premers cu mult unitatea politică, mai exact a făcut legătura dintre izbînda lui Mihai Viteazul și înfăptuirea visului unității statale și naționale a românilor. Cercetarea de patrimoniu din ultimii ani face posibilă o asemenea părere, prin mutațiile ce le dezvăluie în dinamica acestei cărți, părerea prețioasă pentru noi puncte de vedere în istoria culturală și mentalităților politico-juridice ale românilor.

Cea de a cincea carte de secol XVII este *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, 1699, exemplar uzat, numai bloc de file, cu lipsuri, deci foarte folosit, cu însemnări din satele Leș și Păușa de lîngă Oradea.

În ansamblu, din punct de vedere al provenienței după centrele de tipar, fondul se prezintă astfel: Iași, cu 4 cărți dintre anii 1643—1827; Bălgrad cu 2 cărți dintre anii 1648—1699; Tîrgoviște, cu 4 cărți dintre anii 1652—1715; București, cu 11 cărți dintre anii 1720—1778; Rîmnic, cu 16 cărți tipărite între anii 1737—1820; Blaj, 36 cărți (1753—1827); Viena, 5 cărți (1780—1826); Sibiu, 6 cărți (1798—1826); Neuchatel, o carte de la 1781; Cluj, cu 2 cărți de la 1781 și 1830; Neamț, 5 cărți (1807—1826); Oradea, cu 8 cărți (1804—1830), legate major de Școala ardeleană, Paris, cu o carte de la 1809 și Brașov, cu o carte de la 1810.

Gruparea tematică scoate în evidență în primul rînd cărțile iviriene de la Tîrgoviște, *Octoihul* (1712), *Liturghierul* (1713) și *Ceaslovul* (1715), al căror text, caracteristici tipografice și ornamente dau o îndelungată tradiție în cartea de Rîmnic și București, mai ales în seria *Liturghierelor*, din care mai avem edițiile din anii 1728, 1741, 1746 (București), respectiv 1767 (Rîmnic)[9].

Însemnările, caracteristice tipologic, atestă îndelungata folosință a acestor cărți, adevărate normă și catalizator de dezvoltare a expresivității, etc. Ele reprezintă numai o parte a cărții iviriene, ajunse pînă în faldurile munților și în pînza cîmpiei bihorene, unde Antim Ivireanu se vede că avea o mare autoritate, din moment ce în părțile Beiușului nu-

---

plet al manuscrisului este: *Regula Legis voluntati divinae accomodata, continens jura canonica et imperatoria pro causis status ecclesiastici et secularis,* fiind găsit de N. Densușianu în biblioteca Universității din Pesta. Era în —2°, de 390 p. Eva Mîrza, în sesiunea anuală a cărții de patrimoniu de la Sf. Gheorghe, 1982, a prezentat o copie a manuscrisului, făcută la Sibiu în 1734, în —8°, ale (16)+486+(39) p. și păstrată în Alba-Iulia.

[9] Constantin Mălinaș, *Contribuții la circulația cărții iviriene în Bihor,* în *Crisia,* 1982, p. 389—400.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Stemă heraldică pe *Octoihul* de Rîmnic, 1763, exemplar găsit la Beiuş.

mele lui era folosit la 1711 de români pentru a evita propaganda calvină[10].

Din cartea de Rîmnic se disting o serie de antologhioane (1737, 1743, 1745) care premerg mineilor de la 1776—78 ale lui Chesarie, din care le avem pe acelea ale lunilor octombrie şi noiembrie, deci primele două, în ordinea în care s-au tipărit, cu prefeţe de o mare importanţă culturală, dînd o periodizare a istoriei românilor, cu idei latiniste şi daciste, cu ecouri din iluminismul francez. De la Rîmnic se mai păstrează în colecţie mai multe psaltiri, molitvelnice, alte cărţi de rit ortodox, care probează puterea de absorbţie a zonei Bihorului.

Dominanta colecţiei după 1780 o dau cărţile Şcolii ardelene tipărite la Buda, Blaj, Viena, Oradea, Sibiu şi Cluj. Este prezentă întreaga operă tipărită a lui Petru Maior, lipsesc numai traducerile de ştiinţă popularizată, există gramatica clain-şincaiană de la 1780, a lui I. Alexi de la 1826, *Biblia* lui Micu de la 1795, mineiele lui Molnar de la Buda pe lunile noiembrie şi decembrie, care reiau textul lui Chesarie de la Rîmnic, manuale de ortografie şi aritmetică, cărţi cu prefaţă de Diaconovici Loga, elegia lui Şincai de la 1804, calendare-schematisme de-ale lui S. Vulcan, ediţia Eder din 1791 a *Supplexului, Poslania* lui N. Horvat şi altele, ce susţin densitatea cu care ideile filologice, istorice, economice şi etice ale reprezentanţilor Şcolii ardelene circulau între românii bihoreni.

Prin urmare, multă carte filologică şi istorică, nu numai liturgică, fapt care demonstrează procesul de laicizare a lecturii, deschiderea şi lărgirea orizontului informaţional al cititorilor, întemeierea patriotismului nu numai pe fidelitatea faţă de credinţa tradiţională, ci şi pe cunoaşterea istoriei, începerea separării patriotismului de credinţă şi edificarea lui sub forma unei noi şi potenţiale demnităţi şi unităţi a acelora ce se descopereau nepoţii anticilor romani şi care pe acest temei aspirau spre o nouă condiţie umană, spre unitate naţională.

[10] Nicolae Firu, *Monografia bisericii sfintei adormiri (biserica cu lună) din Oradea*, Oradea, 1934, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

De la începutul sec. al XIX-lea ne rețin trei mineie ale lui Veniamin Costachi, tipărite la Neamț de ilustrul cărturar, care a dat prin acestea noi mlădieri de expresivitate limbii române. Rezultă că și aceasta ultimă reformă stilistică a limbii române, în pragul ieșirii nomelor ei literare, a fost cunoscută, pragmatic de românii de pe Crișuri. Toate aceste cărți și-au adus contribuția lor la acel efect de evoluție omogenă a limbii, grație permanentelor legături interromânești de-a lungul secolelor. Asemenea legături și-au găsit și în Bihor un esențial suport în imensa bibliotecă mobilă de carte, care timp de cîteva sute de ani a difuzat aici modele de gîndire și de simțire în limba română. Această realitate oferă una din explicațiile unității limbii române în epoca modernă, faptul că evoluțiile dialectale divergente au fost minime, nu au atins fondul limbii, ci doar i-au dat culoare, încît întotdeauna românii s-au putut înțelege între ei, chiar dacă vorbeau în stilul popular. Ca efect invers, tocmai această unitate a limbii tuturor românilor a întîrziat necesitatea normelor literare, care apar abia în secolul trecut.

Descrierea analitică a cărților a evidențiat în marea majoritate a cazurilor identitatea lor cu descrierea standard din *Bibliografia românească veche*[11], dar a și permis contribuții de tipul *„addenda et corrigenda“* la aceasta.

A. **Addenda.** Nu sînt descrise lucrările:

1. — *Histoire de la Moldavie et de la Valâchie avec une dissertation sur l'état de ces deux provinces*, de Jean Louis Carra, Neuchatel, 1781. Autorul a trăit la Iași un timp și a scos lucrarea în trei ediții, între anii 1777—1781 la Iași, Paris și Neuchatel.

2. — A. Demian. *Tableau Géographique et politique des royaumes de Hongrie, d'Esclavonie, de Croatie et de la grande principautés de Transilvanie*, Paris, 1809. Versiunea franceză este tradusă după originalul german, autorul fiind un ofițer în armata austriacă din Transilvania, de origine română, după nume.

3. — I. Bianu și N. Hodoș nu au dat descrierea analitică a tuturor mineielor de la Buda, editate de I. Piuariu-Molnar. În catalog dăm această descriere pentru volumele lunilor noiembrie și decembrie.

4. — Deși notorie, *Elegia* lui G. Șincai, tipărită în 1804 la Oradea nu a fost cuprinsă în B.R.V. din cauza unei dificultăți metodologice, ea reprezentînd cazul unui fragment românesc într-o carte străină. În urma elaborării conceptului de bibliografie retrospectivă a României, cu care operează actuala școală românească de bibliografie veche și care cuprinde tot ce s-a tipărit pe actualul teritoriu al țării, indiferent de limbă, sau ceea ce s-a tipărit de români, cu participare românească, sau despre ro-

[11] În continuare vom cita *B.R.V.*

https://biblioteca-digitala.ro

mâni oriunde în lume, s-a creat baza și metoda de cuprindere și descriere a *Elegiei* lui Șincai și a antologiei *Orodias*, din care face aceasta parte.

5. — În 1820, I. Corneli tipărește la Oradea 400 de exemplare dintr-o foaie volantă, „*Tabla Cibeti*", pe care am găsit-o compactată într-un coligat de manuale de aritmetică în limba latină[12].

B. Corrigenda

1. — Exemplarul ce-l avem din *Ceaslovul* ivirian de la Tîrgoviște, 1715, prezintă o altă descriere cantitativă decît cele trei cunoscute pînă acum, ceea ce conduce la ideea celui de al patrulea tiraj și plasează această carte în prima linie a bibliografiei românești vechi.

2. — *Antologhion,* Rîmnic, 1737. Spre deosebire de B.R.V., are 43 de rînduri în pagină plină, cu tipar pe două coloane, negru și roșu.

3. — *Antologhion,* Rîmnic, 1745. La f. 508 se află o notă de iertare a greșelilor de tipar, scrisă de către Lavrentie de la Hurezu, diortositorul cărții, necunoscută B.R.V. deoarece exemplarul de la Biblioteca Academiei Române, descris de I. Bianu și N. Hodoș e mai incomplet decît cel de la Oradea.

4. — *Triodion,* București, 1746. la f. 355 v. apare nota tipografului Popa Stoica Iacovici, de asemenea necunoscută B.R.V. Ciclul gravurilor în acest triod este cu totul altul, decît cel conoscut pînă acum. A se vedea detaliile în catalog.

5. — *Molitvelnic,* Rîmnic, 1747. Analizînd frontispiciile se poate preciza că aparțin gravorului Popa Constantin Atanasievici.

6. — *Psaltire,* 1764, Blaj. Cu 19 rînduri, tipar negru și roșu.

7. — *Catavasier,* Blaj, 1769. Apare gravura „Izvorul cel de viață dătător", nesemnată, dar în stilul lui Petru Popovici, despre care se știa pînă acum că a lucrat la Blaj numai din 1774.

8. — *Ceaslov,* Blaj, 1778. Cele patru exemplare pe care le avem din această carte permit o instructivă analiză de ediție, care duce la descoperirea unor diferențe de tipar în zaț, din care rezultă clar că s-au tras două tiraje, primul precipitat, cu multe greșeli și stîngăcii, al doilea îndreptat și perfecționat. A se vedea analiza comparativă în catalog.

9. — Micu-Șincai *Elementa lingvae . . .*, Viena, 1780. Corectează desscrierea cantitativă, care e în —8°, de (5) f+100 p, față de variantele mult diferite pe care le dă bibliografia[13].

10. — *Euhologhion,* Blaj, 1784. Cuprinde gravuri de Petru Popovici Rîmniceanul, ceea ce extinde longevitatea activității acestuia la Blaj.

---

[12] Constantin Mălinaș, Ana Ilea, *Catalog de documente și carte științifică veche*, Oradea, 1982, p. 12.

[13] Idem, *Bicentenarul primei gramatici românești. Elementa lingvae daco-romanae sive valachicae*, în *Biblioteca*, București, 1980, nr. 2, p. 40—41.

https://biblioteca-digitala.ro

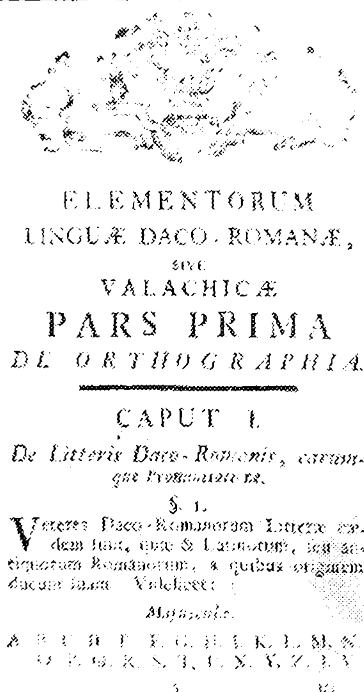

ELEMENTORUM
LINGUÆ DACO-ROMANÆ,
SIVE
VALACHICÆ
PARS PRIMA
DE ORTHOGRAPHIA.
CAPUT I.
De Litteris Daco-Romanis, earumque Pronunciatione.
§. 1.

Fig. 3. Început de capitol în *Elementa Lingvae*... de S. Micu și G. Șincai, Viena, 1780.

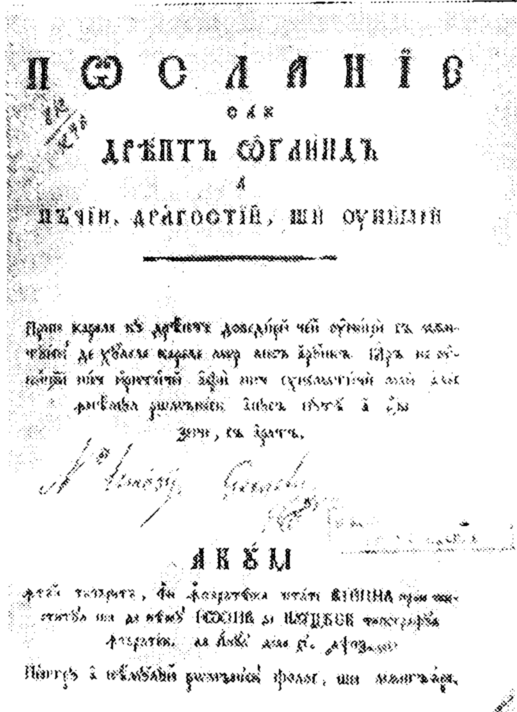

Fig. 4. Pagina de titlu a *Poslaniei* lui N. Horvat, Viena, 1787, autor din Oradea. Exemplar unic în țară.

11. — Nechita Horvat *Poslanie sau dreaptă oglindă a păcii* . . . Viena, 1787. Pe baza exemplarului nostru unic în țară, se poate corecta descrierea cantitativă, ca fiind în —4°, de (8) f+176 p.

12. — *Apostol*, Blaj, 1802. Pagina cu 42 de rînduri, tipar negru și roșu e încadrată. La urmă apare o notă pentru iertarea greșelilor de tipar, nereprodusă în bibliografie pînă acum.

13. — *Acatist*, Sibiu, 1807. Cu o serie de gravuri, unele semnate DF, probabil Dumitru Finta, nedescrise pînă acum.

14. — *Liturghii*, Sibiu, 1807. Are 24 de rînduri, tipar roșu și negru, respectiv 35 de rînduri cu alt corp de literă. Semnalăm trei gravuri, dintre care a doua, redînd pe Vasile cel Mare, e semnată D.F. (Dumitru Finta).

15. — *Polustav*, Blaj, 1808. Are gravuri semnate de Petru Popovici Rîmniceanul, desigur plăci mai vechi, rămase din timpul lui în tipografie.

16. — *Apostol*, Blaj, 1814. Are 42 de rînduri, tipar negru și roșu pe două coloane în pagină încadrată.

17. — Maniu Montan, Nicolaus. *Orthrepia*, Sibiu,, 1826. Prezintă altă caracterizare cantitativă, în 8°, de 120 p., cea ce conduce la ideea a două tiraje, puțin diferite.

Din punct de vedere al sferei de circulație și comunicare, cele 123 de cărți prezintă un spectru geografic amplu, cu o dominantă biho-

https://biblioteca-digitala.ro

reană caracteristică, după cum o atestă însemnările, numerele de inventar, siglele şi ştampilele, care le particularizează, dîndu-le acel plus de valoare patrimonială, mărturie a rolului pe care l-au jucat în viața strămoşilor noştri.

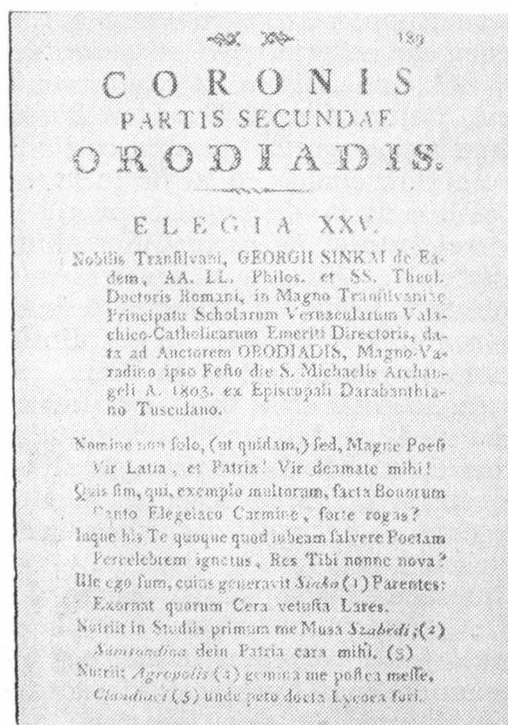
O hartă a colecției, după circulația cărților ce o compun, arată că acestea au staționat în 38 de localități din Bihor, precum și în 34 de localități din județele înconjurătoare și chiar în localități din Muntenia și Moldova.

Cea mai intens ilustrată e *Oradea*, de unde provin 55 de cărți, dintre anii 1712—1827, tipărite la Tîrgovişte, Rîmnic, București, Blaj şi Buda. *Beiușul* e implicat în periplul a 11 cărți, tipărite între anii 1715—1830, la Tîrgovişte, Rîmnic, Bucureşti, Sibiu, Buda, Viena, sau Oradea. De două ori sînt consemnate localitățile: Vaşcău, cu bibiloteca lui Vasile Sala (*Îndreptarea legii*, 1652 și Sf. Augustin, *Kecragarion*, Neamț, 1814); Fînațe și Cîmpanii-de-Sus cu *Indreptarea Legii* și *Catavasier*, Blaj, 1762; Şuştiu (*Cazania lui Varlaam*, 1643 şi *Catavasier*, Blaj 1777); Betfia (Octoih, Rîmnic, 1763 şi *Evhologhion*, Blaj, 1784). O singură dată apar în însemnări satele: Sîmbăta, Olcea, Băița, Sitani, Seghiște, Tulca, Bărăşti, Serghiş, Borod, Borozel, Dobricioneşti, Căuașd, Homorog, Sîrbeşti, Cărpinet, Hidişel, Tinăud, Luncşoara, Lugaş, Şoimuş-Petreasa, Belejeni, Finiş, Cărăsău, Petid, Pocola, Lupeşti, Ianoşda, Căbeşti, Sohodol, Voivozi, Cuzap şi oraşul Salonta. Mai multe cărți provin din biblioteca lui Samuil Vulcan: P. Maior, *Predichae*, 1810—11, Idem, *Istoria românilor*, 1812, D. Vaida, *Cuvîntări*, Blaj, 1813, precum și o serie de calendare tipărite la Oradea. Din biblioteca lui I. Corneli provine un coligat cu cele trei disputații ale lui Petru Maior din 1814—1816, două lucrări de Toma Costin, tipărite în Buda la 1812 și un manuscris. Un exemplar din P. Maior, *Orthographia*, 1819, poartă ştampila diecezei Lugojului, unde a făcut parte din biblioteca lui Petru Rațiu, alt exemplar al aceleiași cărți e semnat de cărturarul Ioan Munteanu și are, totodată, ştampila bibliotecii liceului din Beiuş. Evident, sînt în colecție cărți care au trecut prin mai multe localități, astfel *Indreptarea legii* are însemnări din Vaşcău, Olcea, Fînaţe, Băiţa, Cîmpanii-de-Sus, Seghişte, Bărăşti. *Liturghierul* de Bucureşti, 1746 a trecut prin satele Borod, Borozel, Dobricioneşti. Un *Catavasier* de Blaj, 1777, ajunge la Șicula (Arad), de unde vine la Şuştiu şi pleacă la Sîrbeşti. *Ceaslovul* de Rîmnic, 1753 de la Sepreuş, Argeș, ajunge la Cărăsău şi Petid etc. Drumurile acestor cărţi nu au fost liniare, pînă a ajunge în Bihor ele au făcut îndelungate popasuri intermediare. Astfel am găsit consemnate pe filele lor proprietari şi cititori din Moldova (Șișcani, lîngă Huși, pe *Cazania* lui Varlaam, 1643) şi Muntenia (Văluţ, în Gorj, pe *Octoih*, Sibiu, 1826; respectiv Slobozia, pe *Evangheliarul* de Blaj, 1765). Aceste două cazuri din urmă fac o mărturie preţioasă ca şi cartea din Transilvania a fost folosită dincolo de munţi, nu numai invers. Din Sătmar se menţionează localităţile: Coșei (*Psaltire*, Blaj, 1764), Tiream, cu mai multe cărţi (*Antologhion*, Rîmnic, 1737, *Catavasier*, Blaj, 1762; *Orologhion* Blaj, 1766)

https://biblioteca-digitala.ro

ajunse apoi la Oradea; Pățal (*Euhologhion*, Blaj, 1815); Săuca (*Liturghier*, Rîmnic, 1767), (*Catavasier*, Blaj, 1777); Blaja (*Polustav*, Blaj, 1808)[14]. Din Sălaj apar satele Șeredia cu 3 cărți (*Penticostar*, Rîmnic, 1743, *Triod*, București, 1746, *Evanghelier*, București, 1760), Stîrciu (pe *Liturghier*, Sibiu, 1798) și Crasna (*Ceaslov*, Sibiu 1822). Din actualul județ Cluj sînt însemnări din Dăbîca (*Chyriacodromion*, București, 1732), Puini (*Teologia dogmatică*, Blaj, 1811), Comițig, acum Comșești (pe *Strastnic*, Blaj, 1753), Calna (pe *Molitvelnic*, Rîmnic, 1758) și Gherla (*Psaltire*, 1809, Blaj). Mai apar localități din Alba (Cocușești, pe *Liturghierul* ivirian de la 1713) și cîteva din Arad: Șicula, Socodor, Bocsig. Continuîndu-și drumul, cărțile respective au ajuns în Bihor, unde s-au fixat și și-au îndeplinit cu asiduitate rostul lor, păstrîndu-se pînă în zilele noastre.

În ceea ce privește însemnările, peste cîteva sute, ele devin prin varietatea caracteristică și tipologia structurii un element de unitate și

189

CORONIS
PARTIS SECUNDAE
ORODIADIS.

ELEGIA XXV.

Nobilis Transilvani, GEORGII SINKAI de Eadem, AA. LL. Philos. et SS. Theol. Doctoris Romani, in Magno Transilvaniae Principatu Scholarum Vernacularum Valachico-Catholicarum Emeriti Directoris, data ad Auctorem ORODIADIS, Magno-Varadino ipso Festo die S. Michaelis Archangeli A. 1803. ex Episcopali Darabanthiano Tusculano.

Nomine non solo, (ut quidam,) sed, Magne Poeta
Vir Latia, et Patria! Vir deamate mihi!
Quis sim, qui, exemplo multorum, facta Bonorum
Canto Elegeiaco Carmine, forte rogas?
Itaque his Te quoque quod iubeam salvere Poetam
Percelebrem ignotus, Res Tibi nonne nova?
Ille ego sum, cuius generavit Sinka (1) Parentes:
Exornat quorum Cera vetusta Lares.
Nutriit in Studiis primum me Musa Szabedi; (2)
Aurata dein Patria cara mihi. (3)
Nutriit Agropolis (4) gemina me postea messe,
Claudiopoli (5) unde peto docta Lycaea fori.

Fig. 5. Începutul *Elegiei* lui G. Șincai, publicat la Oradea în 1804, în antologia *Orodias*.

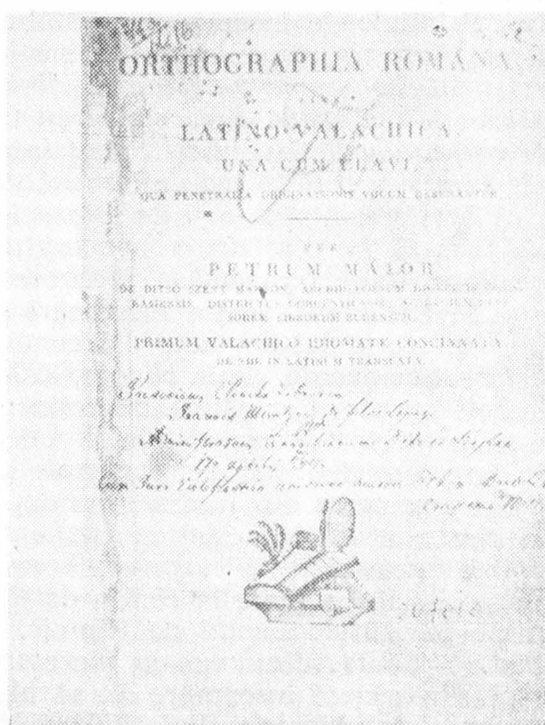

ORTHOGRAPHIA ROMANA
LATINO-VALACHICA
UNA CUM CLAVI
PER
PETRUM MAIOR
PRIMUM VALACHICO IDIOMATE CONSCRIPTA

Fig. 6. Pagina de titlu a *Orthographiei romana* a lui Petru Maior, Buda, 1829, cu *ex librisul* cărturarului revoluționar Ioan Munteanu și ștampila gimnaziului din Beiuș.

[14] Idem, *Alte cărți vechi românești în Sătmar*, în *Cronica sătmăreană*, Satu-Mare, 1982, nr. 3 952, p. 2; Idem, *Receptarea cărților lui Antim Ivireanu în Sătmar*, în *Cronica sătmăreană*, 1983, nr. 4 143, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

continuitate românească, deoarece se poate lesne observa, dincolo de deosebirile dialectale, identitatea lor cu stilul scriptorilor din Munteania şi Moldova, ca din toate provinciile româneşti.

În aceste însemnări se reflectă rolul identic al cărţii la toţi românii, atitudinea similară faţă de lectură, valoarea ridicată a cărţii în conştiinţa individuală şi a colectivităţilor, investirea cărţii cu rol de depozitar pentru memorie a principalelor evenimente ale anului, ale vieţii, din familie, din localitate şi ţară. Iată cîteva exemple de însemnări caracterologice de cumpărare şi proprietate. Pe *Octoihul* de Bucureşti, 1746, cu alfabet amestecat, chirilic şi latin: *„Acăstă sfîntă carte anume Octoih oam cumpăratu Laţcău Simion cu bani drept şi o dat păsama Sfinţii Beserici in Dobricioneşti Pentru Serindar tătănesău anume Laţco Jurju Iară cine Săva afla Său vîndă Sau Său strămute dela Bese(ri)ca din Dobricioneşti Să fie Pedepsit cupedeapsa lui Arie şi Săfie anatema Iară cei ce (au) cumpărat Să le fie pomană"*.

Pe filele de început ale Octoihului de Rîmnic, 1763, cu litere chirilice: *„Aceasta sfînta carte ieste a besericii dela Betfie şi o au cu(m)păratu satulu anume betfienii cu flori(n)ţi 11 dela Alisandru Rîmniceanu Marta Mitru Ioana Nicoară, birău Cicană Ştefan, Cicană Toaderu Bărză Mitru, Câlba Petru, juraţi Siladi Ioan şi cu toţi împreună anume betfieni olt să nu se po(a)tă lua de nimeni sau să o fure cineva ce să fie la beserica betfienilor pînă o fi de a lăsa iară cine o va vinde pralţi bani sau o va fura să fie afurisitu şi procleţitu de trei sute şi 18 părinţi. Scrisamu eu Popa Flore Ano 1800 18 zile în revuarie"*.

În amîndouă aceste însemnări se observă legarea cărţii cu blestem pe baza formulei emanate din condamnarea ereziei lui Arie la cel dintîi conciliu ecumenic, de la Niceea, 325, formulă generalizată şi în Bihor, ca la toţi scriptorii români. Mai reţinem prezenţa la Betfia lîngă Oradea, a unui colportor de carte de la Rîmnic, ceea ce dă o imagine asupra felului în care ajungea pînă aici cartea de dincolo de munţi. În ce priveşte alfabetul amestecat din însemnarea de mai sus, la f. 151 apare o însemnare latină: *„Ex libris Ecclesiae Betfiensis"*, cum se întîmplă de multe ori şi în alte cărţi.

Adesea însemnările conţin date ce interesează şi ajută istoria, ca de pildă pe *Antologhionul* de Rîmnic, 1737: *„Scrisam eu protopopul Steffan* ... (tăiat) ... *anume cu mezateremanii fiind voievodu în Mezo Terem"*. În această însemnare din satul Tiream de lîngă Carei, ca şi în aceea de pe *Catavasier* de Blaj, 1762 (*„Mihail Murariu jude în Fonatia"*), se recunoaşte o dovadă de longevitate a vechii instituţii a juzilor şi voievozilor locali pînă în epoca modernă.

De multe ori cartea depozita date privind istoria învăţămîntului, deschideri de şcoli, mutări de învăţători, altfel pierdute prin timp.

Iată o decizie de mutare a învăţătorului, scrisă cu chirilice pe *Mineiul* lunii noiembrie, Buda, 1804: *„Inştiinţare. Să fie numit învăţătorul din Nădlac au venit la Boroş Ineu mutîndu-să întru acasta luna Novembrie 1829 şi au început Skola Eftiminovici Ianoş m.p. Temişoran"*.

https://biblioteca-digitala.ro

În însemnări se depun meditații, care condensează modul de a gîndi al oamenilor în acele vremi, și care pot interesa o istorie a mentalităților. Pe *Antologhionul* de Rîmnic, 1737, găsit la Oradea: *„Măi omule pămîntule. Nu aceste de eri și astăzi săți fie plăcute ci cele moștenite de la părinți să ți fie scumpe și sfinte că tot cine despreţuieşte pe tatăl și obiceiurile neamului său Dne perdut este acela și rele zile va ajunge om perdut va fi acela și blăstămat de ai săi"*. Față de ideația patriotică înălțătoare a acestui scriptor anonim, altul, în mai multe locuri, pe paginile *Povățuirii către aritmetică*, Buda, 1816, își etalează grandomania: *„Eu sînt alfa și omega începutul și sfîrșitul"*.

În schimb altcineva pe ediția din 1806 a aceleiași cărți: *„Mai bine o îmbucătură de tine și să fie cu odihnă decît mută bogăție fără de nici un folos"*.

Multe însemnări redau nenorociri și calamități, care au zguduit viața satelor. Pe *Liturghierul* de Sibiu, 1807, care a circulat în bazinul superior al Crișului Repede: *„La anul 1829 în luna lui iunie 19 zile după apusul soarelui sau cutremurat pămîntul așa cît din spaima aceia mulț oameni au căpătat beteșug și aceia întîmplare nu numai în satul Lun(c)șoară au fost ci și pe alte sate. Am scris în iunie 20 de zile 829 Flore Creț din satul Tinăud și parohul Satului Lun(c)șoară"*.

Tot el pe alte file: *„La anul 1847 în luna lui Iulie 30 zile după amiazăzi la 3 ciasuri au venit o mulțime de lăcusete dela Ardealu cîtu frunză și iarbă multă pagubă făcură în mălaiu cucuruzu și pănușile întro clipă de vreme toate le mîncară ... Iară joi adecă 31 a lu Iulie cu clopote cu preapore Noi preoți și cu tot satul cu mare osteneală leam scos afară din hotar"*.

Asemenea însemnări suplinesc tăcerea sau lipsa documentelor. Se întîmplă uneori ca scriptorul, cu sau fără voia sa, să aibă umor. Un Ioaniu Popu scrie pe *Ceaslovul* de Blaj 1788, că a primit în dar această carte: *„ca să poată învăța fără de somn"*, ceea ce ne spune că Trăsnea din Humulești a avut demni înaintași printre seminariști. Alți doi șogori, care învățau împreună pe un exemplar al *„Teologiei dogmatice,"* Blaj, 1811 au scris pe filele ei o poezie plină de lumești apetituri din zona obiceiurilor de iarnă: *„Cu cap așa vulturos / și la picioare obdelos / minți că te cunosc pe dinți / să fie și de butoaice / că și acela ne place / că buzele să le ștergem / și încălziți de vin să mergem / și mai încolo o Dne sfinte / aduți și den oi aminte / amin și o cupă de vin / mîndr(o) ștergură de in"*.

Iată și o luare de atitudine față de propriile însemnări ale un scriptor, care scrie între 1861—1907 de mai multe ori, în general probleme de familie, pe filele *Catavasierului* de Blaj, 1762, care a circulat pe valea Crișului Negru: *„In anul 1907 cînd erau om de 75 de ani am luat catavisieriu acesta la mînă unde am aflatu multe fircălituri parte de mine parte de alții ca mine, comedii întregi cine le ceti facă bine și erte că oameni tineri multe lucră și bune și rele și să se știe și acee că eu am servit ca invațiatoriu 51 deani. Pentru Costa inveţietoriu pensionat"* (cu litere latine).

https://biblioteca-digitala.ro

Cum observăm deja, adesea însemnările se fac în alfabet amestecat, chirilic şi latin, de multe ori se fac numai cu litere latine, uneori se repetă aceeaşi însemnare în limba română cu mai multe ortografii, chirilică şi latină de regulă, uneori şi în ortografie maghiară, sau chiar în limba maghiară.

Frecvenţa alfabetului latin în însemnările de pe cărţile vechi româneşti din Transilvania şi, particular, din Bihor, ar trebui mai mult folosită ca dovadă a penetrării în popor a ideilor filologice şi istorice ale Şcolii ardelene, la nivelul ştiutorilor de carte, combătînd şi pe această cale păreri vechi sau noi, privind sfera de cuprindere mai restrînsă a acestei mişcări. Se învederează pe baza acestor însemnări, care ar merita sistematizate statistic la nivelul colecţiilor de carte veche românească, că ortografia Şcolii ardelene a pătruns larg în popor, fapt la care au contribuit foarte mult şi generaţiile de elevi de la şcolile din Blaj, Beiuş, Năsăud, unde se învăţa carte şi limba latinească.

Însemnările ce ne pot servi ca argument sînt fie în limba latină, fie în limba română cu ortografie latină, fie se repetă cu chirilice şi separat cu latine.

De pildă, pe *Cartea de învăţături*, Blaj, 1806, apare însemnarea: *„Anno 1827 die 7 Aprilis meus filius Josephus este natus nocturna horal 2* . Tot el: *„Anno 1849 die 4 Febry nocturna hora 12 e vita excessit mea mater Sandor Christina anno aetatis 49 Morbus Hydrafis dictus angebat“*.

Dar în alt loc de aceeaşi mînă, evident cu latine: *„1838 Januarie plöae pucinika Februarie jares pucina Martie multa Aprilie pucina Maju pucina Junie nici on pic . . .“*

Petru Costa are o sumedenie de însemnări pe *Catavasier* de Blaj, 1762, alternînd cu chirilică, alfabet amestecat, sau, preferenţial, cu litere latine. Catalogul va oglindi totalitatea acestor însemnări printr-un sistem standardizat de transliterare pentru a permite studiul filologic asupra lor. Tot în catalog, în cadrul rubricii de observaţii, ce va însoţi fiecare titlu, se vor sublinia şi alte aspecte mai puţin generale, legate de cartea respectivă şi de elementele care-i particularizează valoarea cultural-istorică.

În ansamblul ei, colecţia de carte veche românească existentă la Biblioteca judeţeană din Oradea reprezintă o reconstituire pe baza surselor încă neepuizate ale Bihorului, şi astfel prin ea însăşi invită şi obligă la continuarea efortului de căutare şi valorificare a cărţii ce mai există în teren şi înseamnă zestre virtuală a istoriei culturii şi spiritului românesc, dovadă materială a îndelungatei lupte pe care înaintaşii noştri au dus-o în cele mai vitrege condiţii pentru a nu-şi pierde fiinţa şi pentru a se dezvolta în conştiinţa unităţii şi identităţii cu fraţii lor din toate provinciile româneşti. Fenomen unic în lume ca dimensiune statistică şi importanţă istorică, circulaţia cărţii vechi româneşti se reflectă şi în colecţia de la Oradea cu toate caracteristicile ei fundamentale, axiologice

https://biblioteca-digitala.ro

şi procesuale. Astfel integrarea acestei colecţii în ansamblul Patrimoniului Cultural Naţional înseamnă încă o poartă deschisă spre cunoaşterea mai exactă şi mai completă a istoriei culturale a românilor bihoreni în dezvoltarea lor contextualizată, interromânească de-a lungul a trei secole, pînă la dobîndirea deplinei unităţi politice a neamului nostru, înseamnă încă o poartă şi un argument pentru a dimensiona rolul pe care cartea l-a avut de instrument, factor şi produs de unitate românească pe deasupra graniţelor ostile ale vremelnicelor stăpîniri străine.

În acest sens catalogul analitic ce va urma va argumenta în detaliu ceea ce în această lucrare am prezentat ca sinteză şi ansamblu.

https://biblioteca-digitala.ro